

BEGIN 1918 KREGEN DE EERSTE SOLDATEN KOORTS EN EEN ONSCHULDIGE KEELPIJN, EEN HALFJAAR LATER WAS DEZE GEWONE INFLUENZA VERANDERD IN EEN DODELIJKE PANDEMIE. EEN OP DE DRIE AARDBEWONERS WERD ZIEK. HOE KON HET VIRUS ZO OM ZICH HEEN GRIJPEN?

DOOR MIRJAM JANSSEN

Spaanse Griep

→ DE ZIEKTE EIST 50 À 100 MILJOEN DODEN

Bij het oorlogsgeweld voegde zich in 1918 nog een vijand: een onvoorspelbare ziekte die grote delen van de wereldbevolking te pakken nam. De Duitse generaal Erich Ludendorff riep achteraf zelfs dat de Spaanse griep hem de overwinning had gekost. Hoewel dat een makkelijk excuus was, heeft het virus wel een rol gespeeld in de strijd. In maart van dat jaar stonden de centralen er goed voor: ze hoefden niet meer aan het oostfront te vechten nu er vrede was met Rusland, hun offensief in het westen was succesvol, en het moreel aan geallieerde kant was ingestort. Maar in april brak er een griep uit die hun soldaten velde. Ook aan geallieerde zijde sloeg het virus toe, dus Ludendorffs klacht lijkt op het eerste gezicht onterecht. Waarschijnlijk bleef

de griep wel langer actief in Oostenrijk-Hongarije en hebben de centralen er meer last van gehad – in die zin had Ludendorff een punt.

Eerst nog geen paniek

De ziekte kan zijn begonnen in het voorjaar van 1918 in de Verenigde Staten. Op 4 maart meldde een kok in Camp Funston in Kansas zich ziek. Hij had een zere keel, hoofdpijn en koorts. In de loop van de dag klaagden steeds meer mannen over dezelfde symptomen. Veel van hen waren afkomstig van het Amerikaanse platteland. Ze werden klaargestoomd voor de loopgraven en zouden worden verscheept naar Europa. Via deze militairen bereikte de ziekte het westelijke front in Frankrijk – en reisde verder. Het virus volgde niet alleen de soldaten,

maar ook een groep krijgsgevangenen die door Duitsland aan Rusland werd teruggegeven. En het sprong over op de gewone bevolking: van Spanje tot China begonnen mensen te hoesten. Toch was er dat voorjaar nog geen sprake van paniek. Velen werden ziek, maar niet ernstig. De sfeer veranderde in augustus, toen de griep een dodelijk karakter aannam. Bij de symptomen voegde zich een longontsteking en de patiënten kregen roestbruine vlekken in het gezicht, die steeds donkerder werden. Ze kleurden blauw, hun handen en voeten werden zwart, ze kregen een →

Om besmetting te voorkomen draagt medisch personeel mondkapjes.

WAAROM 'SPAANS'? VERKEERDE NAAM

De dodelijke ziekte kreeg de naam 'Spaanse griep', maar dat slaat nergens op. Toen de eerste golf in april 1918 in Frankrijk losbarstte, spraken de artsen van 'ziekte elf'. Een maand later begonnen de eerste Spanjaarden te hoesten; zij gingen er terecht van uit dat de ziekte uit het buitenland kwam. Tegen het eind van de zomer trof de tweede golf Frankrijk, Engeland en de Verenigde Staten. Daar dachten ze dat de ziekte uit Spanje afkomstig was; er werkten namelijk veel Spaanse en Portugese arbeiders in Frankrijk om de mannen die naar het front waren te vervangen. En zij kregen de 'schuld'. Zo ontstond onterecht de naam 'Spaanse griep'. Overigens heette de ziekte in Senegal 'Braziliaanse griep' en in Brazilië 'Duitse griep'. Tegenwoordig mogen ziektes niet meer naar een gebied of groep mensen worden genoemd, maar krijgen ze medische namen en afkortingen.

Gevaarlijke diva
Spotprent over de Spaanse griep in *De Nieuwe Amsterdamer*, juli 1918.

Grote loodsen worden ingericht als ziekenhuizen om de talloze zieken op te vangen.

delirium van de koorts, soms vielen hun haren en tanden uit. Hun borstkas zwol abnormaal op doordat hun longen aangetast raakten, en uiteindelijk verdronken ze in hun eigen longvocht en bloed. De ziekte – die zich kenmerkte door een speciale geur – gedroeg zich als een sluipmoordenaar. Het ene moment leek er nog niets aan de hand, het volgende was de patiënt reddeloos verloren. Razendsnel vloog het virus over de wereld: Noord- en Zuid-Amerika, Afrika, Europa en Azië vielen eraan ten prooi. Zelfs zeer afgelegen gebieden bleven niet gespaard.

Tegengestelde adviezen

Achteraf is duidelijk dat al die miljoenen ziek werden van hetzelfde virus, maar in 1918 begreep niet iedereen dat. Sommige artsen dachten dat het tyfus was. Die ziekte wordt overgebracht via luizen en is niet besmettelijk van mens tot mens. Andere artsen gingen ervan uit dat er sprake was van een pestepidemie of misschien zelfs van biologische oorlogvoering. De media droegen bij aan de verwarring door met verschillende theorieën en tegengestelde adviezen te komen. Overheden waren niet goed voorbereid. Hun rapportagesystemen

waren vaak alleen berekend op aandoeningen als tuberculose en cholera, maar niet op griep. Het gevolg van alle onduidelijkheid was dat maatregelen om de ziekte in te dammen dikwijls niet effectief waren. De beste wapens tegen het overspringende virus waren quarantaine van zieken en goede hygiëne. Sommige autoriteiten grepen daarom streng in: scholen en theaters gingen dicht, er mochten geen grote bijeenkomsten worden gehouden, het openbaar vervoer werd beperkt, vreemde schepen mochten de havens niet in en patiënten werden geïsoleerd in ziekenhuizen.

Maar lang niet overal trad de overheid voortvarend op. In Frankrijk bijvoorbeeld wilden de lagere autoriteiten bijeenkomsten niet verbieden, omdat ze bang waren dat de bevolking zich zou gaan vervelen. In Amerika verschilde de aanpak van stad tot stad, met een wisselend aantal slachtoffers tot gevolg. In minder ontwikkelde gebieden zochten de mensen hun toevlucht tot duivel-uitdrijvingen en rituelen. Gelovigen dachten dat het einde der tijden was aangebroken en dromden samen in kerken om te bidden. Of ze troffen elkaar op begrafenissen van de griepslachtoffers. Elke

Uitgeschakeld
Twee verpleegsters van het Amerikaanse Rode Kruis vervoeren een grieppatiënt.

ZEER BESMETTELIJK
**ELKE MASSABIJENKOMST
IS EEN FEEST VOOR
HET VIRUS**

massabijeenkomst was een feest voor het virus. Elementaire vormen van hygiëne als handen wassen en niezen met een hand voor het gezicht waren nog geen algemeen gebruik. De artsen wisten niet waar ze moesten beginnen. Er waren nog geen geschikte medicijnen. Hier en daar probeerden artsen te vaccineren, maar dat gebeurde niet systematisch en veel mensen wilden er bovendien niets van weten. Die dachten dat ze er juist ziek van zouden worden. Patiënten gebruikten aspirine en kinine, en experimenteerden met huismiddeltjes. De ene geneesheer adviseerde een flinke borrel ter ontsmetting, terwijl de andere dat beslist afwees. In hun radeloosheid waren er zelfs dokters die teruggrepen op ouderwetse aderingelingen.

Bijbelse straffen

De schrik onder de bevolking groeide ook door de onbegrijpelijkheid van de ziekte. Soms vaagde het virus hele dorpen en families weg – zo stierven in een gehucht in Alaska 76 van de 82 inwoners – om zich even verderop tot een lichte griep te beperken. Hoe kon dat? Voor een deel lag dat aan de omgeving: armen in behoeftige omstandigheden werden vaker getroffen. Maar pas recent is er ook een ander antwoord gekomen: sommige mensen blijken genetisch extra kwetsbaar voor

Gemaskerd
Alle militairen van het 39ste regiment dragen mondkapjes op doortocht door Seattle.

griep. Dat zou verklaren dat groepen verwanten stierven en anderen niet of nauwelijks ziek werden. Voor tijdgenoten leken het ondertussen Bijbelse straffen. Het virus doodde niet alleen zwakkeren als baby's, bejaarden en zwangere vrouwen, maar ook veel mensen in de kracht van hun leven. Bij een normale epidemie zouden twintigers en dertigers juist overeind blijven. Een theorie daarover is dat iedereen in zijn jeugd in aanraking komt met griepvirussen en daar weerstand tegen opbouwt. Maar virussen veranderen voortdurend, en het Spaanse griepvirus was voor deze generatie nieuw. Het kon daardoor ook jonge, gezonde volwassenen

treffen die er nog niet mee te maken hadden gehad. Iets ouderen en kinderen stierven minder massaal; mogelijk hadden zij wel enige immuniteit ontwikkeld tegen deze variant. Wetenschappers nemen aan dat de Spaanse griep begon als een gewone influenza die vermengd raakte met een vogelgriep en zo heel gevaarlijk werd. Maar waar vond die mutatie plaats? Zoals hierboven uitgelegd was Amerika mogelijk het beginpunt. Jonge mannen van het platteland kwamen er samen in militaire kampen, op doortocht naar de Europese slagvelden. Onder hen waren ook jongens uit Haskell County, een gebied →

STAMBOOM VAN VIRUSSEN NU MOGELIJK

HET VIRUS LEEFT WEER

Decennialang maakten onderzoekers jacht op het virus, dat inmiddels tot het griepstype H1N1 wordt gerekend. Ze vonden in 1996 de bouwsteen RNA, ofwel ribonucleïnezuur, in longweefsel van een griepslachtoffer dat goed geconserveerd lag begraven in de permafrost in Alaska. Daarna duurde het nog tot 2005 voor het hele genom van het virus was ontrafeld. De onderzoekers hebben inmiddels verwantschappen en mutaties in kaart gebracht en een stamboom van griepvirussen opgesteld. Twee latere pandemieën, de Aziatische griep van 1957 en de Hongkong-griep van 1968, bleken een groot deel van hun genen te delen met de Spaanse griep. Het feit dat onderzoekers werkten met het Spaanse griepvirus riep weerstand op; het zou een krachtig biologisch wapen kunnen zijn. Vooralsnog ligt het opgeslagen in een zwaarbeveiligd laboratorium in Atlanta.

Het griepvirus van 1918 onder de microscoop.

SLUIPMOORDENAAR

In het najaar van 1918 raast een levensbedreigend griepvirus over de aarde. Minstens 2,5 procent van de wereldbevolking komt om.

Hoofdpijn

De patiënten krijgen allereerst last van hun hoofd.

Keelpijn

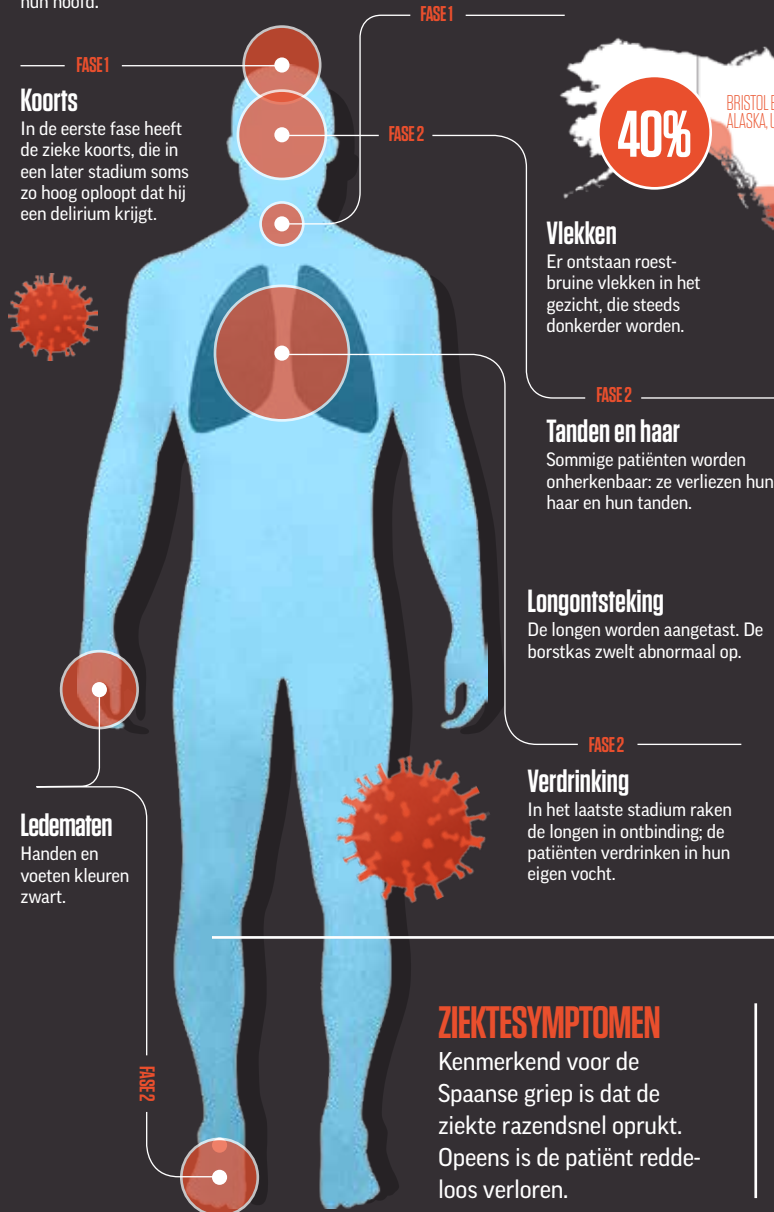
Al snel komt een stevige pijn in de keel opzetten.

Koorts

In de eerste fase heeft de zieke koorts, die in een later stadium soms zo hoog oploopt dat hij een delirium krijgt.

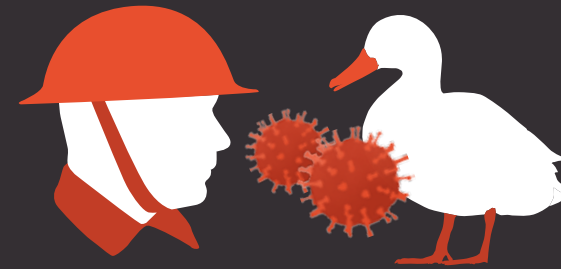
Ledematen

Handen en voeten kleuren zwart.

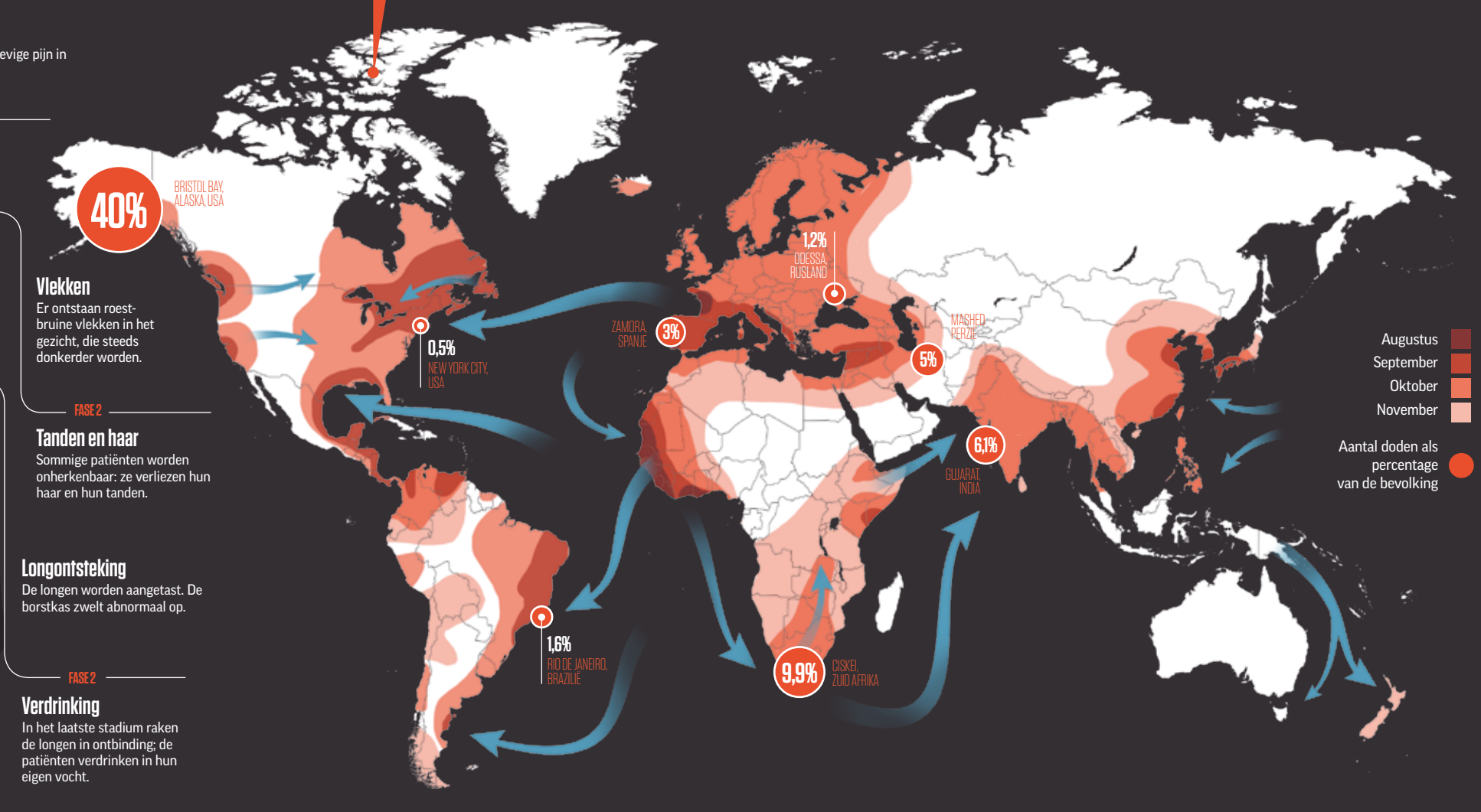
DE TWEDE GOLF

Alleen het Australische continent blijft gevrijwaard van de Spaanse griep, op wat incidentele gevallen na.

HOE WORDT DE GRIEP ZO DODELIJK?

Waarschijnlijk ontstaat de Spaanse griep doordat een gewone influenza vermengd raakt met vogelgriep, mogelijk van wilde eenden.

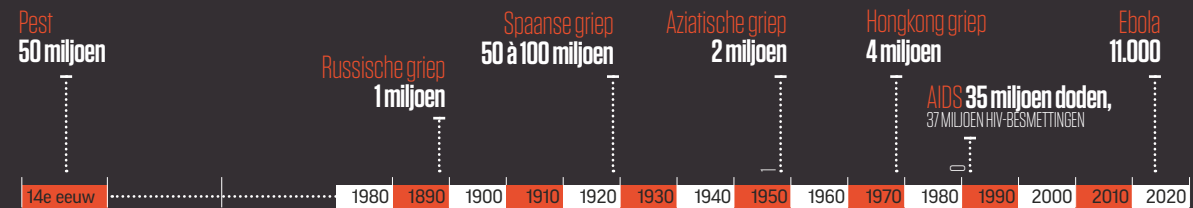

ZIKTESYMPTOMEN

Kenmerkend voor de Spaanse griep is dat de ziekte razendsnel opruikt. Opeens is de patiënt reddeloos verloren.

AANTAL DODEN PER PANDEMIE

De Spaanse griep is niet de enige, wel de ergste pandemie ooit.

waar begin 1918 velen ziek werden en waar gevelgele en varkens werden gefokt. Dat zou de eerste infectiehaard kunnen zijn. Een andere kandidaat is Shansi in China. Daar hadden in de winter van 1917 veel mensen griep, en een aantal van hen kwam terecht aan het westfront. Dat zat zo: China was tijdens de Grote Oorlog aanvankelijk neutraal, maar steunde het laatste jaar de geallieerden door bijvoorbeeld te helpen met de aanleg van loopgraven. Tijdens het vervoer naar het front via de Verenigde Staten en tijdens het werk zelf kwamen de Chinezen in aanraking met anderen, die zij mogelijk besmetten. Toch is het volgens Laura Spinney, die een grondig boek schreef over de Spaanse griep, ook mogelijk dat het virus al eerder in Europa is ontstaan. Aan het westfront zaten 2 miljoen mensen opeengepakt in een krappe hoek van Noord-Frankrijk. In 1916 had daar al een akelige griep geheerst: de patiënten werden blauw in het gezicht en hadden aangetaste longen. Begin 1917 had deze aandoening zich ook in Engeland voorgedaan. Aan het front heersten de ideale omstandigheden voor dit virus om zeer boosaardig te worden. De soldaten waren hongerig en niet fit. Velen hadden al last van blaarvorming in de longen doordat er mosterdgas werd gebruikt in de strijd. Dat gas kon bovendien leiden tot genetische veranderingen in levende organismen, inclusief virussen.

Spinney neigt naar de derde optie, maar echte zekerheid dat de eerste patiënt uit Europa kwam is er niet. De vraag is ook nog steeds of het virus meteen via vogels naar mensen is overgesprongen of dat er nog een andere diersoort tussen zat. Vast staat dat in deze periode ook paarden van de cavalerie griep hadden. De Spaanse griep was niet de enige, maar wel de ergste pandemie die de wereld ooit heeft getroffen. Het gevaar daarvoor heeft de mensheid over zichzelf afgeroepen. Door steeds dichterbij elkaar te wonen en dieren te domesticeren zijn mensen kwetsbaarder geworden voor besmettelijke ziektes. In de negentiende eeuw ontstond de ideale omgeving voor epidemieën. Door de toenemende verstedelijking en de slechte leefomstandigheden van veel arbeiders konden virussen makkelijk toeslaan. In 1889 had een gemene 'Russische griep' nog aan een miljoen mensen het leven gekost. De oorlogssituatie leidde tot het verdere →

Dodendans

Alfred Kubin tekent in 1920 hoe het virus iedereen neermaait.

'succes' van de griep: grote groepen reisden kriskras over de wereld en op veel plaatsen zaten ondervoede, angstige mensen bij elkaar.

Na de Duitse capitulatie op 11 november keerden honderdduizenden militairen terug naar hun thuisland, waar ze in de armen vielen van hun familieleden en vrienden – en hen besmetten. Ze droegen bij aan de derde golf van de Spaanse griep, die zwakker was, maar toch nog slachtoffers maakte. Het virus speelde ook nog een rol bij de vredesonderhandelingen in Versailles. In het voorjaar van 1919 werden veel diplomaten en politici ziek. Ook de Amerikaanse president Woodrow Wilson, die al een slechte gezondheid had, door de griep nog zwakker werd en een beroerte kreeg. Volgens Spinney waren de herstelbetalingen die Duitsland moest opbrengen misschien milder uitgekapt als hij de hele tijd bij de onderhandelingen aanwezig had kunnen zijn. Nu legden de andere Europese landen eisen op aan de verslagenen die later tot wrok leidden. Zo heeft de Spaanse griep volgens haar mogelijk indirect bijgedragen aan de Tweede Wereldoorlog.

Toen de griep in 1920 eindelijk was uitgeraasd, waren 500 miljoen mensen op een wereldbevolking van 1,8 miljard ziek geweest. Van de zieken zijn 50 tot 100 miljoen overleden. Ter vergelijking: elk jaar vallen er door gewone griep 250.000 à 500.000 doden. Het Spaanse griepvirus heeft in elk geval meer slachtoffers geëist dan de Grote Oorlog (20 miljoen), en misschien zelfs meer dan

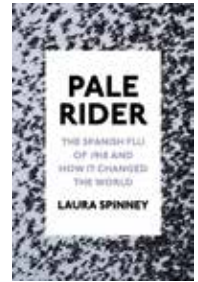
beide wereldoorlogen samen. Toch herstelde de bevolking zich snel. Na de veldslagen, de bombardementen, de honger en de griep gingen de overlevenden met volle energie verder: er volgde wereldwijd een babyboom. ■

Mirjam Janssen is historicus en journalist.

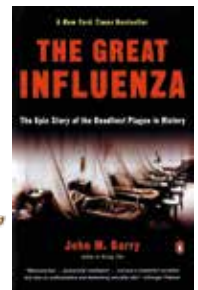

Er bestaan geen medicijnen tegen de Spaanse griep. Zieken experimenteren met kininetabletten.

MEER WETEN

Pale Rider. The Spanish Flu of 1918 and How It Changed the World (2017) door Laura Spinney. Verschijnt in maart in het Nederlands als *Bleke ruiter*.

The Great Influenza. The Epic Story of the Deadliest Plague in History (2004) door John M. Barry.

We Heard the Bells. The Influenza of 1918 (2010) documentaire door Lisa Laden.

De Spaanse Griep (2001) aflevering van VPRO-programma *Andere Tijden*.

ZIEKEN VESTIGEN HOOP OP HUISMIDDELTJES

BIETENSALADE ALS MEDICIJN

De griepgolven spoelden ook over Nederland; er stierven 28.000 mensen. Vooral in het noordoosten van het land sloeg het virus hard toe. De overheid kon weinig anders dan oproepen tot meer hygiëne, en de media verspreidden de goede raad. In het *Dagblad van Friesland*, bijvoorbeeld, verschenen 'geboden' tegen de Spaanse griep: adviezen om ruimtes goed te luchten, vergaderingen en bijeenkomsten te mijden, niezende en proestende medemensen uit de weg te gaan en bij de eerste verschijnselen in bed te gaan liggen. Maar de krant kon het niet laten ook een huismiddel aan te prijzen. 'Wil men er absoluut iets tegen doen, dan raadt de Oostenrijkse dokter Joseph Hausle het volgende aan: gebruik binnen de tijd van 6 à 8 uur een soepbord vol rodebietensalade; dat heeft veel patiënten al geholpen.'